

PODPOVRCHOVÉ ĽUDSKÉ INTERAKCIE V DETEKTÍVNO M ROMÁNE PETRA ANDRUŠKU LEPŠÍ ĽUDIA

Patrik ŠENKÁR¹

ABSTRACT

SUB-SURFACE HUMAN INTERACTIONS IN PETER ANDRUŠKA'S DETECTIVE NOVEL BETTER PEOPLE

The paper points out the significance of Peter Andruška's novel Lepší ľudia (eng. Better People) within the natural development of Slovak literature. It lists selected metatexts (literary criticism) on the given prototext. It highlights the detective elements of prose in the background of various difficult interpersonal relationships. It contrastively describes the life of a single person in a village, in a small town and in the capital. Important motives and personal characteristics that determine individual human interactions are gradually interpreted. This highlights the psychology and actions of the characters in the background of the evident crime (and its investigation).

KEYWORDS

Peter Andruška, detective novel, interpersonal relationships, interpretation, analysis

„Nie každé zlo je zločin, nie každé zlo je v rozpore so zákonom, no každé zlo je v rozpore s ľudskosťou“ (Andruška, 1985, 10. s.)².

Na počiatku literatúry bolo slovo, ktoré máme dodnes chrániť, jeho skrytú energiu používať v prítomnosti i budúcnosti ako cenné dedičstvo (aj) pri odhaľovaní podstaty víťazstva spravodlivosti dobra nad zlom. V orientácii na čínorodú konštruktívnu prácu je dodnes hybným impulzom duchovného smerovania Slovákov. Tvoriví ľudia ho majú v génoch, vyspelé národy vo vlastnej kultúre. Celá táto oblasť zmysluplnej činnosti ich pritom „... vedie k povinnosti presviedčať svet, že toleranciu nemožno považovať za prejav slabosti, mierumilovnosť za nedostatok odvahy, že ide o vyšší stupeň duchovnej zrelosti a mravnosti“ (Fordinálková, 2024, 1. s).

Slovo oživa a svojím obsahom a posolstvom sa spredmetňuje do bytia duchovnej a hmotnej podstaty. Následne už žije samostatne, odčleňuje sa od autora a smeruje k čitateľovi. Spisovateľ ako tvorca textu pritom „... dáva možnosť nahliadnuť do svojho vnú-

¹ doc. PaedDr. Patrik Šenkár, PhD., Univerzita J. Selyeho, Pedagogická fakulta, Katedra slovenského jazyka a literatúry / senkarp@ujss.sk

² Na margo uvedme, že dané dielo bolo preložené aj do maďarčiny i ruštiny: ANDRUŠKA, P.: *Finom emberek*. Madách, Bratislava 1988. / ANDRUŠKA, P.: *Izbrannoje obščestvo*. In: *Sovremennyy čechoslovackij detektiv*. Raduga, Moskva 1990, s. 151 – 339. Zo slovenskej pôvodiny uverejnili úryvky aj rôzne dobové časopisy – ako napríklad: *Lud*, roč. 38, (16. 5.) 1985, č. 113, s. 10, resp. *Slovenka*, roč. 38, 1986, č. 4, s. 22 – 23. Detailnejšie sa tomuto dielu venovali aj vybrané kritiky v knihe: ŠENKÁR, P. (ed.): *Literárna tvorba Petra Andruška (výber z literárnokritických ohlasov)*. A-klub, Šaľa 2013. Niektoré z nich uvádzame v ďalších citáciách (Ján Števček, Pavol Plutko, Peter Liba).

ra, do jeho najskrytejších záhybov, obnažuje svoje city, pocity a zmyšľanie, vyzlieka svoju dušu..." (Dinka, 2024, 3. s).

Taká je tvorba, tvorivý nepokoj, vnútorná katarzia. V procese myšlienkovvej očisty pomáha po ceste imaginárneho sveta, onoho 'pravdivejšieho' ako realita. Fikcia v literatúre je pritom až zničujúco úprimná, pre diskurzívneho čitateľa dôveryhodná. Literárne dielo má procesuálne najväčšiu schopnosť reprodukcie práve čítaním. V tom je sila samotného slova. Prozaické písanie tak zostáva najútulnejším útočiskom pre búrlivý či nemý svet vnímavých čitateľov, ktorí až bytostne potrebujú rôzne príbehy.

Úsilie uchopiť dianie ,tu a teraz' je pre prozaickú tvorbu Petra Andrušku typické. Vo svojej próze pritom často zápasí o súčasnosť, „... *narádzajúc sústavne na problém delenia a triedenia znakov reality. Vypichuje príznačné, aby sa dostal k príznakovému. Jeho kompozície sú zväčša lineárne... Istý dej ako sieť vzťahov medzi postavami má byť zárukou, že svet, ktorý sa tu evokuje, je skutočný...*“ (Števček, 1985, 120. s). Jeho dielo s názvom *Lepší ľudia* (Slovenský spisovateľ, 1985) je čitateľsky pútavý, tzv. spoločenský román s detektívnou zápletkou, ktorého tvorivé riešenie autorovi poskytlo príležitosť nastoliť viacero pálčivých problémov súčasného života. Práve on sa v ňom ponára do problematiky ľudských vzťahov, pričom dôveryhodne podáva kritický obraz porušovania etických noriem pri demonštrácii rôznych stupňov morálnych hodnôt života. Nebojácne sa tak pustil do analýzy vážnych problémov, brzdiacich zdravý vývin dobovej spoločnosti. Tie však nepodáva tézovite a schematicky, ale v ucelenej sústave epického zobrazovania reality, v ktorom sa fikcia bezpečne opiera o bezprostredne zažitý, odpozorovaný alebo inak overený empirický základ. V centre jeho pohľadu je človek, ktorý sa nechce uspokojiť s navonok konštruktívne daným stavom vecí.

Prozaik Peter Andruška si zvolil náročný epický projekt spoločenského románu, v ktorom presvedčivo stvárňuje pestrosť postáv z mestského i vidieckeho prostredia, pričom plasticky vykresľuje aj ich osobnostný svojráz. Dielo je napísané sviežo, vynaliezavo, ideovo celkom apelatívne. Ako jeden z prvých zo slovenských spisovateľov sa Andruška relatívne celostne podujal umelecky zobrazit' neľahkú prácu členov Zboru národnej bezpečnosti. V typizovanej podobe tak zobrazil (aj) príslušníkov esenbé a priblížil ich nielen v rovine služobných povinností, ale i v rovine ľudskej. V tom bol nový a objavný, pričom využitý spôsob rozprávania dostal novú kvalitu: jeho rozprávač je absolútne suverénny a stojí v bezprostrednom kontakte so živým hovorovým jazykom súčasnosti. V jeho postupoch sa tak moderným spôsobom obnažujú konania, myslenia a cítenia postáv, ktoré prirodzene myslia, empiricky uvažujú, racionálne analyzujú a patrične hodnotia. Zaujímavé je pritom vedieť, že: „*Román Lepší ľudia vznikol pod názvom Obeť násilia. Rukopis získal prvú cenu v literárnej súťaži k vzniku Zboru národnej bezpečnosti* (1981; súťaž vypísalo Federálne ministerstvo vnútra v spolupráci so Zväzom československých spisovateľov k 35. výročiu vzniku Zboru národnej bezpečnosti – pozn. P. Š.). *V Našom vojsku ho vydať nechceli, lebo vraj išlo o ,návodovú' tému – v tých časoch sa o ,návodových látkach* nepísalo', napokon sa rukopisu ujala Božica Viliková v Slovenskom spisovateli. Tak vyšiel román *Lepší ľudia*. *V maďarčine (preklad Ferenc Ardamica) má názov Finom emberek* (1988), *v ruštine Izbrannoje obščestvo (preložil Oleg Malevič, 1990)*“ (Andruška, 2018, 27. s). Na margo ešte uveďme výpoveď hlavného hrdinu tohto diela, ktorý zmenu názvu románu, ktorého sa dopustil vlastne samotný spisovateľ, šarmantne komentoval takto: „*Román s príťažlivým názvom – Obeť násilia. Naostatok si dal povedať a zmenil aspoň ten názov. Som tomu rád. Ešte by si ľudia mysleli, že som sa hral na detektíva. Lepší ľudia! To už sedí aj mne. Názov, ktorý núti rozmyšľať*“ (Andruška, 1985, 230 – 231. s). V tejto próze súdržnosť rozprávania ide ruka v ruku so súdržnosťou sujetu. Motivický plán sa tak stáva logicky presne kombinovaný a dostredivý. Autor mieri na logiku činu s determinantmi sociálno-morálneho kontextu, pri-

čom badať aj jeho úsilie o akúsi rekonštrukciu dôsledkovosti trestného činu. Svojou literárnou výpoveďou počíta s bežným čitateľom; v názvoch 26 kapitol (v úlohe názvu je spravidla významovo nosná výpoveď rozprávača alebo postavy, ktorá sa v texte zopakuje) nadväzuje priamy kontakt s diskurzívnym čitateľom (formou priameho oslovenia, anticipáciou dejových zvrátov a následností, technikou rozprávačských konektorov medzi kapitolami a podobne). V tomto diele autor „... ukázal, ako pod pokojným povrchom malomestského života môžu v ľuďoch narastať predstavy najrozličnejšieho druhu, vedúce až k zločinu. Práve v tých ľuďoch, čo sami seba pokladajú za lepšiu spoločnosť“ (Andruška, 1985, prebal knihy). Alkoholy, úplatky, narkotiká, sexuálna uvoľnenosť a honba za majetkom u nich zohrávajú významnú úlohu. Títo „lepší ľudia“ sú tak lepšími v pejoratívnom zmysle; v tom, že si môžu dovoliť žiť na úkor iných a inak ako ostatní občania, bezohľadne šliapať pritom po normách ľudského správania.

Jakub Kalas sa vracia do rodičovského domu a vo svojom priam pustovníckom živote zápasí s prirodzenou ľudskou túžbou po práci. Je to penzionovaný práporčík, starý poctivec, priam workoholik so zmyslom pre individuálnu i spoločenskú zodpovednosť. Manželka ho opustila, zdravotný stav mu vážne nahlodala cukrovka; prišla samota. Záhadná smrť manžela jeho niekdajšej lásky Júlie Krčovej v ňom opäť zmobilizuje typickú príslušnícku aktivitu a sústredenosť. Nedá sa pritom nikým znechutiť a ničím zastrašiť. Počas vyšetrovania prípadu si neustále kladie otázky. Andruška pritom „... vhodne volí zápletky a situácie, vyvoláva v čitateľovi napätie, stupňuje jeho záujem. Dej prenáša z dediny a vidieckeho mestečka do Bratislavy... odhaľuje rúško záhady... dáva nazrieť do myslenia, postojov a konaní...“ (Hujík, 1985, 5. s.). Jeho postava je pritom dobre odpozorovaná zo života: je cieľavedome konajúcim mužom, ktorý chápe, že časť „lepších ľudí“ svoje neduhy, necnosti a neserióznosti skrýva. Keď začne pokukovať po mladej vdove a z času na čas ju navštívi, pობადá, že jej správanie je zmätené a neisté. Začne sa zaujímať o vraždu jej manžela Benjamína Krča, pričom mu je všetko nejasné a nápadné. Narazí na skupinu ľudí, ktorí žijú nad pomery a schádzajú sa v neďalekom dome. Postupne tak rozvíja kľbko tajomstiev a napokon pomôže kriminalistom odhaliť celú pravdu o zločine. Jakub Kalas pritom vyšetroje na vlastnú päsť. Jeho zásluhou a okolo neho sa rozvíja dej plný napätia a dramatismu, pričom: „Andruška svoju prozátérsku stratégiu nepostavil na lacnej detektívnej zápletke a na jej rozuzľovaní... Chcel vypovedať najmä o živote súčasného človeka, ako ho vidí a reflektuje Jakub Kalas“ (Plutko, 1985, 5. s.). Práve jemu vdýchol plnokrvný život skromného a statočného človeka, konfrontujú sa s morálkou iných ľudí. Stretávanie sa s vonkajším svetom dediny, malomesta i Bratislavy postupne odkrýva negatívne javy, na ktoré autor nekompromisne poukazuje (úplatkárstvo, protekcionárstvo, podvodníctvo, korupcia a podobne). Ich opisom cez dobrodružné a zábavné rozprávanie „... Andruška nastroľuje úvahu o vážnom a aktuálnom spoločenskom probléme, o sklonoch k zločinnosti a o zodpovednosti k sebe, k životu a spoločnosti, o upevňovaní ľudských hodnôt v našom živote“ (Veľký, 1986, 22. s.).

Román Lepší ľudia v autorskom vývine Petra Andrušku predstavuje to najlepšie, čo sa v jeho literárnej tvorbe objavilo v rokoch 1970 – 1985, veď: „Zbavil sa predovšetkým úzkostlivej asociatívnej a epizodickosti postáv, epickkej štandardnosti, a uvoľnil hrádze voľnému rozprávaniu, v ktorom sa ukázal – oproti predchádzajúcim dielam – neobyčajne produktívny, disciplinovaný, ideovo a esteticky funkčne dôsledný...“ (Liba, 1985, 82. s.). „Nízky“ žáner naplnil vážnym („vysokým“) spoločenským obsahom, pričom nezľavil z pútavosti a napätia medzi ušľachtilým pátraním Jakuba Kalasa a podozrivými spoluúčastníkmi vraždy. Voľbou hlavnej postavy, ktorá je už vo výslužbe, si pritom zabezpečil možnosť voľnejšieho pohybu nielen smerom dolu – k asociálnym a amorálnym individuám, ale i smerom hore – k vedúcim, tzv. „lepším ľuďom“. Pozícia zdanlivého outsidera a zaujatého pozorovateľa dostáva v konkrétnostiach presvedčivosť, realnosť, živosť a komplexnosť. Kalas s logickou presnos-

ťou, vytrvalosťou a racionálnou predstavivosťou odкрýva korene a dôvody vzájomných vzťahov medzi ľuďmi; jednotlivé životné osudy konfrontuje najmä v detailoch, ktorých poznávanie vedie k reálnemu obrazu rôznych živlov. Naoko naivná postava detektíva sa pritom postupne vyvíja: stáva sa autorovým svedomím, demiurgom s ľudskými slabosťami a prítiažlivou múdrosťou. Dostáva sa do pozície sudcu, kritika, porovnávatel'a túžob a predstáv o živote tých, ktorí sa odklonili od ideálov. Každá postava tak má dve tváre: oficiálnu a súkromnú, pričom je často zaťažená negatívnou konštantou, ktorej možnosti vedú k prečinom a zločinom, ako sú alkoholizmus, sexuálna voľnosť, túžba po bezpracnom obohacovaní, egoizmus hrubého zrna, zneužívanie funkcií a podobne. Postava Jakuba Kalasa nesie plnú tiaž kritických výpovedí o sociálnej skutočnosti. Nie sám fakt zločinu je pritom najdôležitejší, ale sociálne pozadie, ktoré vyplavuje morálne prešľapy. Epický priestor sa však koncentruje prevažne do vnútorných monológov hlavného hrdinu. Dialogické pasáže často ostali v pozícii demonštrovania zúčastnených subjektov: odhaľujú charakter postáv; tvoria výrazný kontrast názorovým vývodom Kalasa. Andruškova autorská diagnóza sa tak stáva presvedčivou a pravdivou. Najmä v štýle rozprávania sa ukázal ako dobrý znalec ľudového dedinského prostredia a myslenia. Jazyk tejto prózy je pritom občas „... málo príznakový, ba až epicky sterilný ... konvenčný je Andruška aj pri charakteristike a výbere postáv. Nemožno mu uprieť snahu odkryť vnútorný profil hlavných postáv“ (Špaček, 1985, 3. s). Kladné postavy však majú často prítiaž moralizovania. Kniha je pritom preplnená „lepšími ľuďmi“, ktorí si pokojne žijú vďaka pretvárke a prefikanosti v blahobytnom rozpore s našou každodennou morálkou. Netradične zvolená kriminálna zápleтка je len zámienkou pre vyostrenie medziľudských vzťahov. Andruška pritom: „Svoje rozprávanie nevel'mi dynamizuje dejom, skôr sa zdá, že mu ide viac o vykreslenie vzťahov medzi dedinskými a malomestskými postavami. Napriek tomu však takmer „amatérske vyšetrowanie“ vraždy Jakubom Kalasom drží čitateľa v neustálom napätí a postupne ho vtahuje do spleťtých vzťahov medzi naoko si blízkymi, ale zväčša len pokrytectvom a vlastným prospechom pospájanými, lepšími ľuďmi“ (LČ, 1985, 3. s). Autor svojím dielom odhalil nezdravé túžby niektorých ľudí, čím sa z kriminálneho románu stáva text o neetike našich dní. Andruška tak „... smelo nastavil očistné hrebene na spoločenskú prašivinu, spríkrujúcu cestu k plnému poľudšteniu človeka. Jeho umelecká kritika takzvaných lepších je trpká, no má ozdravné perspektívy. Dýcha z nej pevné presvedčenie, že dobrí a rozvážni potrasú tých „lepších“, aby sa spamätali“ (Horák, 1985, 5. s).

Andruška v dvojito m zmysle – ako tvorca textu i tematizovaný autor – v závere románu stavia veci tak, že jeho hlavný protagonista neskúma hlbinné, ale morálne príčiny rozporov. Práve tie sú však pružinami, ktoré nesú fabulu a význam (sujet) diela. Dotyk a následný prienik morálnych hľadísk a spoločenskej imorálnosti pritom tvorí samotné jadro textu. Nenáhodnosť diania, jeho hlbšia predurčenosť a vyvoditeľnosť zo vzťahov medzi ľuďmi v istom momente našej spoločenskej reality je konkrétnejší problém, ktorý autora zaujal a na ktorý napokon vsadil. Prototext tak ukazuje isté nepochybne aj dnes platné morálne imperatívy. Mikrosvet starých a mladých z aspektu mravnosti je pritom jeho najužším tematickým jadrom. Práve v tomto svojom diele dospel Peter Andruška dovtedy značne najďalej – a to z dôvodu, že sa odovzdal tvorivej náhode napriek určeným obrysom problematiky a že túto náhodu, ktorú ponúka spontánne tvorenie, neraz aj konkrétne efektívne využil.

Autor vo svojom texte poukazuje na sedliacky pôvod Jakuba Kalasa, pre ktorého má najväčšiu hodnotu dvor s hydinou a poriadny kus žirnej záhrady. Vyzdvihuje jeho odvekú pracovitosť, ale aj huncútstvo a vynaliezavosť počas voľných chvíľ detstva. V dospelosti však uprednostňuje reálny životný priestor dediny i mesta pred nostalgickými pocitmi (napríklad voči bývalej platonickej láske Júlii). Z akurátneho mladého šuhaja sa postupne stal životaschopný mladý muž v uniforme. Z aspektu vývinu sujetu sú dôležité jeho abrahámoviny, keď sa presťahuje z mesta do (rodnej) dediny. Je to vlastne akási dieréza, pri ktorej sa aktuálne

vyzdvihuje jeho neoblomná pracovitosť a kladné osobnostné črty v centre so svedomitosťou. Jeho chýrečný postreh a schopnosť detailného pozorovania ho dovedú až k práci okrskového vyšetrovateľa (a akéhosi psychológa). Smrť Benjamína Krča sa pritom opisuje patričným rúskom tajomstva v pozadí tvrdenia, že nikdy nič nemôže byť v absolútnom poriadku a všetko má svoje pozadie. Autor však svojho hrdinu vykresľuje ako mierumilovného človeka, všímavého voči starostiam iných. Jeho stretnutie s čerstvou vdovou Júliou je upriamené na detaily, vypozerovania, gestá. Vyzdvihuje sa pritom korienok akejsi obojstrannej náklonnosti, vyvierajúcej z minulosti, samozrejme, v pozadí triezvo posudzovanej situácie. Vynára sa tu otázka pôvodu mrzutej nervozity, ľudskej zvedavosti i zlosti na všetko, čo ženu oddeľuje od ľudí a primkyna k samote. Dôležité je však čitateľské poznanie hlbších dôvodov podozrivého správania. Výčitky sa kontaminujú ľútosťou, prinášajú neuspokojivé odpovede. Postupne sa tak zatvára samotná osobnosť i dom ako symbol minulej istoty. Pri tomto stretnutí sa deklaruje empiria, že pri vyšetrovaní je potrebné rátať s každou maličkosťou, s každým náznakom, ktorý by mohol prispieť k riešeniu prípadu. Smrťou Benjamína Krča – ožrana a notorického kazisveta – sa postupne vynárajú na povrch zložité nite medziľudských vzťahov. V záujme vecí je preto potrebné konať ako chlap, teda neovplyvňovať sa možnosťou zblíženia s Júliou Krčovou. Otázky v mysli hlavného hrdinu sú vlastne hnacími motormi jeho samoty, determinovanej clivotou bežného pracovného ruchu. Autor pritom zdôrazňuje potrebu nachádzania vitality v každom veku, ktorá pomáha nájsť prirodzený pokoj duše. V texte je etapovite zakódované, že aj poctivý a zásadový zápecník si môže veľa vecí všimnúť prv ako iní. Postupné ukladanie a triedenie informácií, resp. pokus o rekonštrukciu prípadu je atribútom dobre zvolenej cesty. Po tejto trajektórii sa Kalas zoznamuje s viacerými ľuďmi, spozná nemálo osudov a komických detailov manželských životov: „*Ženy sú najhoršie, keď sa domov vrátiš ožratý. Moja ženička je teda úplne neznesiteľná. Nemá pochopenie. Nič nevie o živote. Iba si sedí doma a čaká, kedy sa vrátim, aby mi mohla umyť hlavu. A bez šampónu, mladý! Ona ma vlastne nenávidí*“ (Andruška, 1985, 22. s). Tragikomicky pritom znie azda úprimná výpoveď vdovy, ktorá po triezvych úvahách nachádza zlosť o svojom nemožnom mužovi, predstaviteľovi naničhodného plemena: „*Panebože, prečo som sa ja musela vydať práve za takého zbabelca! Zabiť ma mohli, vykradnúť dom, podpáliť ho, môj muž je pokojne zašitý niekde medzi prasatami!*“ (Andruška, 1985, 24. s). Samozrejme, ani susedské komentáre neobchádzajú čerstvú vdovu (v noci telefonuje, bezočivo kváka, doma si peniaze pchá do pančuchy). Všetelijaké príbuzenské šarvátky tak stoja v protiklade s reálnym zmýšľaním profesionálnych príslušníkov včebé. Tí v pozadí postupne prihliadajú na to, aby sa prípad tejto obete násilia nezanedbala. Sú to však práve oni, ktorí ihneď vyslovia tvrdenie, že to nebola vražda. Cynicky vyhlasujú, že mŕtvy je ten, bez koho sa iní pokojne zaobídu. Ožratý dobytok, povalač, paskuda Krč sa po svojej smrti postupne stáva centrom klebiet, ohováraní, komentárov. Kalas pritom presne identifikuje realitu svojich domnienok o danom prípade; kriticky sa vyslovuje voči mladým policajtom, ktorí „... ovela dravšie vstupujú do života, ako to bolo zvykom za jeho čias, prídu a najradšej by zotreli všetko, čo bolo pred nimi, opájajú sa vlastnou genialitou a triezvo sa začnú dívať na život až potom, keď si vyslúžia zopár odrenín“ (Andruška, 1985, 30. s). Vnímaví čitatelia si vďaka tomu musia uvedomiť, že k úspešnému cieľu je potrebné, aby sa zainteresované osoby ovládali a držali si nervy na uzde. Konfrontuje sa tak svet záujmov a kultúrností. Postupne sa odкрýva charakter ľudí vo Važníkoch. Starý penzista si postupne uvedomuje, že zachraňuje najmä tých, ktorí ho neustále ohovárajú. Je to vlastne časopriestor jednoty, ale aj boja protikladov. Dôležité je však mať čo najpevnejší charakter a vidieť aj to, pred čím občania zatvárajú oči. V pozadí toho je Kalas reálny, svoje schopnosti vie odhadnúť mimoriadne presne. Z dôvodu úspešnosti svojej práce vždy poslúcha vlastný vnútorný hlas. Autor na širšej ploche dáva tušiť, že pri vyšetrovaní nevníma plynutie času, a tak sa vyžíva v rôznych situáciách. Jeho osobnosť je pritom bezkonfliktná; nerád sa dostáva do sporov

s rôznymi živlami. Túžba vypátrania páchatel'a – hoci aj spod zeme – ho, prirodzene, ženie dopredu. Postupne identifikuje binárne protiklady ako naše – vaše, domáce – cudzie. Konkretizuje paradoxy, ktoré sa bytostne týkajú súčasnej doby, ľudí, vzťahov. Jeho poloamatérske metódy najsamprv prinášajú posmech a klebety okolia. Tie sa však postupne redukovujú, čo je hmatateľným dôkazom zmysluplného riešenia prípadu, ktorého prvá dôležitá stopa prináša pre neho nielen rozrušenie, ale aj úprimnú radosť. Vnútorý morálny príkaz dopracovať sa ku koreňu Krčovej smrti je z etického hľadiska čitateľsky výrazný. Opis obhliadky miesta činu a následné tušenia podopierajú odbornú spôsobilosť Jakuba Kalasa. Dôležité je pritom spresniť fakty, o ktoré sa má vyšetrovanie opierať. Na širšej ploche si preto kladie súvisiace otázky, konfrontuje (ne)náhodné okolnosti prípadu. Túži postupne stavať konštrukciu spomínaného zločinu; necháva pritom pátrať aj svoj nos. Postupne dospieva k nelichotivým zisteniam, že okolo neho prevláda korupcia, všade sa masť, svet sa zopsul a človek sa stal komplexne závislým. Rozmýšľa tak nad evidentnou škodoradosťou a zisťnosťou ľudí, pričom vyzdvihuje dôležitosť psychologického faktoru. Kritizuje zásady „ruka ruku myje“ a „poznám ťa, kým ťa potrebujem“. Opovrhne bohatstvom, kašle na peniaze, túži po všeobecnej morálke a individuálnej bezúhonnosti. Postupne si zapisuje údaje, vytvára náčrty, všetko preveruje a prehodnocuje. Vnímavým čitateľom podáva nitku, ktorá ich postupne dovezie k jadrú klbka. Aj v tom sa skrýva celkové čaro detektívneho románu. Štylizovanie do columbovského postoja a prezývka „strýco práporčík“ podopierajú jeho ľudský atribút. Neustále sa pritom zamýšľa nad faktom: kto mal motív vraždy či konflikt s obeťou. Textom sa tak vane čitateľský nepokoj, redukovaná potucha o možnom páchatel'ovi. Daný prípad pritom Kalas identifikuje ako osudový; jeho vytrvalosť vyviera z profesionálnej minulosti a poznania, že: „... *všetko je veľmi zložitá. Zákony veci zjednodušujú, ale ľudia ešte nič lepšie nevymysleli ... práve úcta k zákonu, príslušnosť k bezpečnosti ho nútila nesedieť a nečakať*“ (Andruška, 1985, 70. s). Túžba po odhalení zločinca mu tak dáva cieľ, pri ktorom sa sentimentálnosť nahrádza racionálnosťou.

Prechod z dedinského do (veľko)mestského prostredia je opísaný pocitom tiesne a nervozity. Bratislava je vlastne anonymnou ľudskou masou, nekonečnou bariérou nedôvery, nadradenosti a neúcty. V tomto svete si jednoduchý človek vlastnú nepokojnú dušu môže zachrániť najmä tým, že si nasadí masku naivného dedinčana. Kalas hneď identifikuje ľahšie mravy vyzývavých mestských dievčienec, pre ktoré sú peniaze centrom života. Je to svet zárodokov klamstiev, ale aj prameňov cenných informácií. Pri osobných stretnutiach však musí rozmýšľať nad každým slovom, prekuknúť prešibaných, fantazírujúcich a lavírujúcich klamárov. Tento svet je protipólom rodných Važníkov, ktorá je: „*Pekná dedinka. Naokolo samá nížina, topole, agáty, duby. Neverili by ste, aký je to čistý kraj. Ešte sa tam dá dýchať. Fabriky sa nám tlačia do polí, ale nížina má široké plúca, narobí kyslíka, aj vietor má kde rozviať fabrické zápachy*“ (Andruška, 1985, 82. s). Hlavný hrdina tak postupne spoznáva veľkomesto, v ktorom ideály nahradili ekonomické faktory a vyhráva silnejší, šikovnejší, pružnejší. Je to mikrospoločnosť všemohúcich Bohov, pre ktorých dohody neznamenaajú nič, a tak sa vykrútia zo všetkého. Je to svet indivíduí a opierania sa v prvom rade o vlastné sily. Na druhej strane sa aj dedina prudko rozvíja. Dôraz sa pritom kladie i na výchovu ľudí a na ich vzťah k spoločnému vlastníctvu. Aj preto „... *dedina ostávala dedinou aj napriek premenám, ktorým prešla a prechádza, napriek výstavným rodinným domom, asfaltovaným cestám, ústrednému kúreniu, obchodnej sieti, nákupným strediskám, materským školám a jasliam, traktorom a kombajnom. V dedine každý vie o každom všetko, preto je iná*“ (Andruška, 1985, 95. s). Čitatelia sa postupne oboznamujú aj s pretvárkou veľkomesta, ktorá je determinovaná neudhom modernej doby – všadeprítomným alkoholom. Jeho centrálné postavenie sa vysvetľuje vynikajúcim účinkom úniku spod jarma starostí, ťažkostí a problémov. A práve kombinácia klebiet, redukovaných mravov a bezbrehého alkoholizmu vytvára trojuholník poklesnutej spo-

ločnosti. Dôležitá je však služba vlasti aj v pozadí mierne pesimistického poznania, že poctivci to zrejme nikdy ďaleko nedotiahnu. Na druhej strane si každý človek (ako aj Jakub Kalas) musí niesť svoj križ. Za každú cenu treba žiť, nie sa len utešovať, veď aj radosť plynie iba so životom. Človek si pritom celý život čosi namýšľa; teší sa, dúfa, pechorí sa a napokon aj tak zostane sám a už po ňom neštekne ani pes. Takéto poznanie je však azda determinované vekom i životnými skúsenosťami, pričom je vždy dôležité hľadiť dopredu a nájsť aspoň maličké stopy radostí a dôsledností. Presne tak, ako to neochvejne robí starý, dobrý, poctivý, nezaujatý Jakub Kalas.

Vyšetrovanie prípadu prináša pre Kalasa dobrodružstvo, rozptýlenie a pocit užitočnosti. Dôležité sú podozrenia, vďaka ktorým konštruje, pomáha si však aj fantáziou, pričom veľa vecí si domýšľa. Pre čitateľa môže byť až absurdné, že čím viac je otázok, tým je prípad jasnejší. Do popredia sa dostáva pocit služobnej zodpovednosti za vypátranie samotnej príčiny. Táto fyzická cesta je pritom, prirodzene, smerom i cestou duchovnej vyspelosti vyšetrovateľa, nakoľko: „*Prebúdza sa v ňom iný človek, možno menej vecný, menej triezvo hľadiaci na svet, no zato vidiaci širšie, intenzívnejšie, hlbšie*“ (Andruška, 1985, 113 – 114. s). Dôležitá je však trpezlivosť, vďaka ktorej sa postupne ozrejmuje zaujímavé ‚osobnosti‘ v rámci mikrospoločnosti. Z hľadiska všeobecne uznávaných noriem ich čudácke správanie prináša na povrch rôzne problémy. Na druhej strane stoja stáročné normy, pričom: „*Zákon je strašné jarmo, rešpektuješ ho, tlačí, nerešpektuješ, tlačí ešte väčšmi. A jeho ťarchu pociťuješ najväčšmi, keď sa mu dáš do služieb a keď aj od iných vyžaduješ, aby ho rešpektovali*“ (Andruška, 1985, 123. s). Ľudským cieľom je dodržiavanie prisah. Zdôrazňuje sa však aj určitá osudovosť, ktorá vytvára priestor novým meditáciám hlavného hrdinu. Otázka spravodlivosti a čestnosti je kardinálna pre dosiahnutie úspechu. Nepokoj a zádrapčivosť však hatia túžbe po úspešnosti. Aj z toho dôvodu postava detektíva má v sebe čosi prorocké, rozumom nepochopiteľné, avšak na druhého človeka kladne pôsobiacie. Jeho taktnosť stojí v protiklade s podozrivými chůtkami stareckých pseudoerotických radovánok, ktoré sú nepochopiteľné z psychologického hľadiska priemerného človeka. Sú to jednotlivci, ktorí konajú v rozpore s tým, ako by sa prejavovali za bežných okolností. Vykryštalizujú sa pritom ľudské charaktery, ktoré bažia po funkciách a výhodných postaveniach. Vytvára sa tak spleť kontaktov; pre Kalasa sú to žriedla nových súvislostí. Vydieranie dorastajúcich striptérok znie amorálne aj vzhľadom na drobné dedinské pokútne spoločenstvo. V tomto bode náhodu vystrieda zákonitosť. Komunikácia sa nahrádza mlčanlivosťou, v mikrospoločnosti zainteresovaných prichádza bojazlivosť. Pre poklesnutých ľudí sa Kalas vyčleňuje z dediny, jeho ‚počínanie‘ interpretujú ako hru na detektíva či bezkonceptnú otravu, ktorá stojí oproti alkoholom omámenej dedinskej elite, ktorú identifikuje ako hnusnú háved, ktorá drží spolu a zhltna by aj mŕtvolu, keby sa im postavila do cesty. Pátranie prinieslo do života dedinčanov neistotu a akýsi pocit viny. Najprv chcú prijať vyšetrovateľa medzi seba, on to však odmietne. Vždy pritom ide o dokonale zohratú bandu gangstrov, ktorá aj samotného Benjamína Krča zvrhla do sveta prasiat. Zastieranie viny stojí v protiklade so zásadovosťou, bezostyšnosťou so skromnosťou. Vyvrcholenie účinnosti spodiny je zastrešovanie a fyzické napadnutie Jakuba Kalasa. Chuligáni sú vlastne výrastkovia z ‚lepších‘ rodín, ktorí pokračujú v šľapajach svojich otcov. Kalas sa stal antihrdinom, zbieračom nitiek, domýšľačom čudných vecičiek hrišnej dediny. Hľadajú sa fakty, avšak využíva sa aj intuícia. Opiera sa o klebetníctvo ľudí, pričom kritizuje rodinkárstvo a prílišné sebavedomie. Postupne sa však jednotlivé masky z tváří opadávajú, veľkí kombinátori sa usvedčujú vlastnou nervozitou. Identifikujú sa okolnosti, množstvo vecí, ktoré s prípadom zdanlivo nesúvisia, ale napokon vedú k jeho objasneniu. Následný (malo)mestský kotlík žľče a nenávisti sa transformuje do zhrúženej podoby. Overovanie alibi je ďalekosiahle, potvrdenie domnie-
nok vedie k správne-
mu vyriešeniu prípadu. Vidina trestného činu každého človeka dusí a prináša mu strach. Vyzdvihuje sa pritom potreba pravdy kladných hodnotiacich postojov na

báze vlastnej vyspelej osobnosti, ved': „Žiť predsa neznamená iba sa podriaďovať konvencii, názorom väčšiny, rešpektovať zákony, báť sa polície. Žiť znamená aj mať vlastný názor a právo obhajovať si ho. Mať vlastný spôsob života, áno, ak chcete aj morálku!“ (Andruška, 1985, 173. s). Otváranie dverí do celkom iného sveta prináša všeobecné i konkrétne poznanie, že: „Krča potreboval každý. Cez Krču sa dalo všetko vybaviť. Mal hrošiu kožu a dobré styky. Také, ktoré sa nepriečia zákonu. Priečia sa len morálke, pravda, čo tam po mravoch, keď z času na čas každý potrebuje čosi vybaviť u vplyvných ľudí“ (Andruška, 1985, 174. s).

V príbehu sú dôležité konšpirácie, ktoré však prinášajú obecné zlo. Ich účastníkmi sú indivíduá, ktoré neustále a neúspešne hľadajú svoje miesto v živote. Je to akési spoločenstvo síl a konaní na báze krajanstva, pôvodu, spoločenského postavenia a záujmov. Sociálna rovnosť je pre takýchto ľudí ilúziou. Métoou je nekonečne výkonná pumpa túžob s cieľom byť prvý za každú cenu pred a nad všetkými. „Veľkí“ ľudia si v tom prípade môžu dovoliť aj „malé“ vrtochy. Svoje pochybné chůtky odôvodňujú tým, že aj ostatní kážu dobré mravy a konajú bezostyšne. Aj tieto charaktery sa postupne zakaľujú, vytvárajúc pritom tmavé kľbko vreteníc. Ich domáci, nikde nehlásený súkromný klub (zvaný ako sexáreň) je vytvorený z pofidérnych ľudí. Opis točitých schodov a pivničných priestorov s gýčovým haraburdím svedčí o pseudovkuse tejto „lepšej“ spoločnosti. Príkaz doby chápu ako možnosť radovánok, pričom odmietajú racionálne zdôvodnenie svojich konaní. Odopierajú dokonalosť, ktorá podľa ich myslenia vážni a zabíja. Vyzdvihujú spojenie ženy a alkoholu s vlastnými neviazanými zákonmi. Svoje priam vyčítania v celku chápu ako prirodzený pohyb súčasných dní. Nehľadajú súvislosti, ale jednoduché hriechy vo veľkých zločinoch človečenstva. Za vlastnú povahu nechcú byť pritisnutí k múru a odmietajú akokoľvek pykať za svoje konania. Autor tento spôsob života opisuje ako plytkú existenciu plnú hnusu a primitívnych zločinov. Vo vnútri Jakuba Kalasa sa pritom ozýva dedukcia spojená so širokospektrálnym tichým vzdorom. Mravnostné delikty tohto súkromného klubu pritom zvyšujú kotúčky pikantných filmov, tvarované nafukovacie podušky pre rôzne polohy či nafukovacie dámy pre osamelých pánov. Identifikuje sa teda opačná strana zrkadla, onen tuhý, chladnokrvný a bezcitný svet pod hladinou všeobecných konvencií. Táto „lepšia“ spoločnosť je terčom vyšetrovania a nepriamym dôvodom smrti Benjamína Krča. Je to partia akejsi obchodnej siete, kšeftujúca okrem pornografie aj s narkotikami. Výroba marihuany a ópia je vrcholom ich nekalej činnosti. Omamné látky sa pritom nepriamo dostali aj do ich myslenia, ktoré sa tak stalo arogantné a povýšenecké. Krčova smrť vlastne odhalila veľa nečistého týchto účastníkov klubových posedení. Autor zároveň opisuje aj svet disciplinovaných ľudí, ktorí vytvárajú v protikladoch sa zmietajúce ľudské mravenisko. Práve v ňom sa občas stráca vnútorná logika a na povrch sa vyplaví bezvýznamné, bezcenné, roztratené figúrky. Tie v chápaní vyšetrovateľa vlastne utekajú od všedností každodenného života a namýšľajú si, že sú bohatší, že žijú plnšie, slobodnejšie. Ich pudové konania a absencia vnútorných zábran by však koniec koncov priniesla celkovú skazu ľudskej civilizácie. Za identifikáciou a dolapením prichádza riešenie zdravo pulzujúceho života, ktoré, prirodzene, zamieša karty osudu. Idea je však jedna. Pravda, ktorá vytvára hodnoty a normy, odsudzuje svinstvá a nekalé praktiky.

Jakub Kalas v širšom spektre upriamil pozornosť dediny i mesta na nemorálnosť a pokrytectvo ľudí, ktorí sa vlastne nevedeli vzdať svojich nerestí i spoločenských postavení. Hlásal spoločenskú rovnosť, pričom ju aj kritizoval. Dôležité bolo pritom zachovať si zdravý rozum, konať správne, eticky, morálne. Vytvárať tak zásady spoločnosti v centre so vzájomnou komunikáciou. Tá je však azda vždy redukovaná; ľudia sa ponáhľajú, avšak v celistvosti sú rozumní. V optimálnom prípade je asi možné s nimi rátať. Jednotlivec by sa teda mal primknúť – aj vďaka svojej výchove – k spoločnosti, a tak vytvárať pevné hodnoty pozemskej existencie. Prípád Benjamína Krča (a následné pátranie Jakuba Kalasa) celkovo zmenil atmosféru dediny i mesta, ľudí i jednotlivcov, ved': „Odhalit' spoločnosť, ak už nechceme povedať

bandu, v ktorej sa vyskytovali aj miestni prominentíci, to nie je nijaká maličkosť. Na to človek potrebuje nielen odborné znalosti a podporu zákona, na to treba aj poriadny kus osobnej statočnosti ... a presvedčenie, že pracuje v záujme spoločnosti“ (Andruška, 1985, 213. s).

Všetky tieto atribúty boli v texte Petra Andrušku dané... a hádam aj v súdobej spoločnosti. Aj v dnešnej...?

POUŽITÁ LITERATÚRA

- [1] Andruška, P. (1985). *Lepší ľudia*. Slovenský spisovateľ, Bratislava.
- [2] Andruška, P. (2018). *Rozlúčky a iné šibalstvá (dodatky k pamätiam)*. Vydavateľstvo KT, Komárno.
- [3] Dinka, P. (2024). Slovo o slove. *Literárny týždenník*, 37 (5 – 6).
- [4] Fordínalová, E. (2024). Slovenčina moja, krásne ty zvuky máš! *Literárny týždenník*, 37 (7 – 8).
- [5] Horák, G. (1985). Peter Andruška – Lepší ľudia. *Lud*, 38 (142).
- [6] Hujík, V. (1985). Dobrý rozprávačský dar. *Lud*, 38 (95).
- [7] Liba, P. (1985). Lepší ľudia. (rec.) *Romboid*, 20 (8).
- [8] Plutko, P. (1985). Andruškova sonda súčasnosti. *Pravda*, 66 (89).
- [9] Šenkár, P. (ed., 2013). *Literárna tvorba Petra Andrušku (výber z literárnokritických ohlasov)*. A-klub, Šaľa.
- [10] Števček, J. (1985). Na ceste k súčasnosti. Poznámky k románu Petra Andrušku *Lepší ľudia*. *Slovenské pohľady*, 101 (9).
- [11] Veľký, J. (1986). Lepší ľudia. *Slovenka*, 38 (4).
- [12] Špaček, J. (1985). Netrápenie s naliehavou témou. *Nové slovo*, 27 (26).
- [13] LČ (Ladislav Čúzy) (1985). Napätím k zamysleniu – Peter Andruška: *Lepší ľudia*. *Nové knihy*, 26 (20).